

Ewa Polak*

Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu

ORCID: 0000-0002-6584-3506

PANDEMIA COVID-19 JAKO KATALIZATOR PROCESÓW INWIGILACJI I KONTROLI SPOŁECZNEJ

Streszczenie

Współczesna technika daje niemal nieograniczone możliwości i rodzi pokusę kontroli, obserwacji, nadzorowania i ingerowania, również w państwach uchodzących za demokratyczne. Dotyczy to zarówno stosunków społecznych w skali mikro, relacji pomiędzy podmiotami formalnej i nieformalnej władzy a obywatelem, jak i stosunków międzypaństwowych i oddziaływań na państwo potężnych podmiotów ponadnarodowych. Udoskonalaniu technik inwigilacji społeczeństwa towarzyszy też dokonywanie zmian w przepisach prawa, które sprzyjają ograniczaniu praw i swobód obywatelskich, rosnącej restrykcyjności prawa i nieformalnej cenzurze w coraz większej liczbie państw, w imię troski o bezpieczeństwo społeczeństwa. Zagrożenie epidemiczne i ogłoszenie stanu pandemii gwałtownie przyspieszyło te procesy. Pandemia stała się katalizatorem zmiany układu sił międzynarodowych i dalszej koncentracji władzy i bogactwa, niszczenia tradycyjnych wspólnot i wartości, ograniczania demokratycznych swobód, narzucania ujednoliconej kultury, wzmocnienia państwowej władzy centralnej albo nieformalnej władzy ponadnarodowej i kształtowania się tzw. *deep state*, zbudowania znacznie sprawniejszego niż obecnie, systemu inwigilacji, podporządkowania społeczeństwa i wprowadzania autorytaryzmu a może nawet totalitaryzmu na globalną skalę.

Słowa kluczowe: kontrola społeczna, inwigilacja, pandemia Covid-19, wolność jednostki, bezpieczeństwo społeczeństwa

* Ewa Polak – profesor, ekonomistka i politolog, pracownik naukow- dydaktyczny Kujawsko – Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy oraz wykładowca w Wyższej Szkole Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu. Autorka pięciu książek, i około 200 artykułów naukowych, redaktor naukowy sześciu książek. Zainteresowania naukowe: procesy globalizacji i regionalnej integracji gospodarczej, polityka gospodarcza, współczesne przemiany kulturowo-cywilizacyjne, problematyka struktury dochodowej i jakości życia.

Summary

The Covid-19 pandemic as a catalyst for surveillance and social control processes

The work is devoted to the analysis of the impact of pandemic on intensification of the surveillance, monitoring and control processes and in consequence, on the condition of the democratic state, its citizens and the global order. Modern technology offers almost unlimited possibilities of control, observation, supervision, also in the democratic countries. The world has gained new tools of exercising power. This concerns both micro-social relations, relations between the citizens and formal and non-formal actors of power, as well as interstate relations and the influence on the state of the most powerful supranational actors. Improving the techniques of public surveillance of the society is also accompanied by changes in the law that promote the restriction of civil rights and freedoms. The epidemic and the announcement of a pandemic has rapidly accelerated these processes. The pandemic threat has become a catalyst for a change in the system of international forces and further concentrating power and wealth, the destruction of traditional communities and values, limiting of democratic freedoms, the imposition of a unified culture, the strengthening of the state's central or informal supranational power, building a much more efficient system of invigilation than it is today, the subordination of society and the introduction of authoritarianism and perhaps even totalitarianism on a global scale.

Keywords: *social control, surveillance, Covid-19 pandemic, individual freedom, public safety*

Wstęp

Jedną z tendencji obserwowanych współcześnie jest intensyfikacja procesów inwigilacji i kontroli społecznej. Są one jednym ze skutków postępu naukowo-technicznego i rosnącej roli informacji we współczesnym świecie. Działania z tym związane mogą być traktowane jako narzędzia sprawowania władzy służące zmianie układu sił, transformacji kulturowej, dezintegracji, dezorientacji i zwiększeniu dyspozycyjności społecznej. Tendencje te uległy wyraźnemu przyspieszeniu w konsekwencji zagrożenia epidemicznego i ogłoszenia w 2020 r. stanu pandemii. Celem przeprowadzonej analizy jest identyfikacja przedstawionych procesów oraz ich przyczyn i konsekwencji na wybranych przykładach. W rozwiązaniu problemu badawczego przyjęto następujące metody i techniki badawcze: analizę literatury przedmiotu, doniesień prasowych, wnioskowanie przez analogię, bezpośrednią obserwację rzeczywistości. Wykorzystano również metodę polegającą na syntetyzowaniu rozproszonych informacji i obserwacji oraz

formułowaniu na tej podstawie określonych wniosków opartych na zasadach analizy logicznej i dedukcji.

Współczesna technika a narzędzia kontroli społecznej

Na skutek rozwoju naukowo – technologicznego i w konsekwencji uzyskania nowej wiedzy m.in. z zakresu nauk technicznych, socjologii i psychologii, zmianie ulegają narzędzia służące sprawowaniu władzy. Z jednej strony następuje demokratyzacja dostępu do informacji, upowszechnienie nowoczesnych narzędzi komunikacji, umożliwiających większą kontrolę społeczną władzy, wywieranie na nią nacisku i organizowanie się dla nagłaśniania i rozwiązywania własnych problemów, z drugiej natomiast rosną możliwości kontroli, inwigilacji, manipulacji i podporządkowywania społeczeństwa. Wzrasta różnorodność i skuteczność narzędzi kontroli społecznej dokonywanej przez podmioty władzy politycznej, ekonomicznej i kulturowej. Współczesna technika daje niemal nieograniczone możliwości i rodzi pokusę kontroli, obserwacji, nadzorowania i ingerowania w prywatne życie ludzi również w państwach uchodzących za demokratyczne. Udoskonalaniu technik inwigilacji społeczeństwa towarzyszy też dokonywanie zmian w przepisach prawa, które sprzyjają ograniczaniu praw i swobód obywatelskich, rosnącej restrykcyjności prawa i nieformalnej cenzurze w coraz większej liczbie państw, w imię troski o bezpieczeństwo społeczeństwa. Pod pretekstem ochrony dóbr osobistych, tzw. *poprawności politycznej*, przeciwdziałania tzw. *mowie nienawiści* lub zagrożeniom, ogranicza się wolność słowa, prawo do zgromadzeń i prawo do prywatności.

Przyczyny rosnącej inwigilacji i kontroli społecznej

Jakie są przyczyny prezentowanego zjawiska? Na pewno impulsem są kształtujące się okoliczności, tzn. rosnące w szybkim tempie możliwości techniczne. Coraz większy dostęp do informacji i możliwości totalnej kontroli są synonimem nieograniczonej władzy. Argumentem ze strony różnego rodzaju formalnej i nieformalnej władzy może być chęć zapewnienia bezpieczeństwa publicznego i ochrony obywateli przed zagrożeniami. Inwigilację tłumaczy się rosnącym zagrożeniem przestępczością, w tym zwłaszcza terroryzmem i koniecznością skutecznej walki z tymi zjawiskami. Chodzi tu o większe zdyscyplinowanie obywateli i podporządkowanie ich władzy i jej interesom. Zajmują się nią przede wszystkim instytucje państwowe na czele z powołanymi m.in. w tym celu służbami specjalnymi i policją. Rosną możliwości techniczne krajowych i zagranicznych służb wywiadowczych oraz firm prywatnych zarabiających na działalności wywiadowczej. Po orbicie okołoziemskiej krąży ponad 1700 satelitów śledzących życie w każdym

zakątku Ziemi. Pojawiają się takie firmy jak np. *DigitalGlobe* albo *Planet*, które dysponują satelitami okołoziemskimi i świadczą odpłatnie usługi szpiegowskie. Prywatna firma *Planet* posiada ponad 200 satelitów oraz stacje naziemne i za ich pośrednictwem jest w stanie śledzić każde miejsce na kuli ziemskiej¹.

Tego typu działalności coraz więcej uwagi poświęcają też organizacje międzynarodowe, samorządy terytorialne, podmioty gospodarcze, np. banki, firmy telekomunikacyjne i inne przedsiębiorstwa, właściciele serwisów społecznościowych i stron internetowych, kierujący portalami internetowymi i wyszukiwarkami, korporacje reklamowe, a także w odpowiednio mniejszej skali, szkoły, pracodawcy, a nawet rodzice wobec np. wychowawców przedszkolnych i innych opiekunów ich dzieci, sąsiedzi i współmałżonkowie. Np. w USA rocznie dla prywatnych celów Amerykanie kupują kilka milionów kamer ręcznie instalowanych w domach, ogrodach, samochodach. W Polsce powszechnie dostępne tzw. szpiegowskie oprogramowanie kosztuje od 1,2 do 3 tys. zł. Oczywiście możliwości, cele i skutki inwigilowania wymienionych przykładowo podmiotów są bardzo zróżnicowane. Mówi się wręcz o kształtowaniu się kultury podsłuchu i podglądactwa, a nawet autopodglądactwa. Film dokumentalny o życiu człowieka można znaleźć w każdym telefonie. Ludzie sami dokumentują prywatne aspekty swojej aktywności. Smartfony, wyszukiwarki internetowe, karty płatnicze, profile w mediach społecznościowych ujawniają całe życie poszczególnych jednostek. Powstaje coraz więcej programów telewizyjnych, których pomysł opiera się na podglądaniu życia ludzi w naturalnych lub w zaaranżowanych sytuacjach. Pojawiły się już pierwsze eksperymentalne próby czipowania człowieka. Propozycję powszechnego systemu cyfrowej identyfikacji ludzi przedstawił m.in. B. Gates. Zatarciu ulega granica pomiędzy publicznym a prywatnym. Człowiek staje się permanentnie widzialny. Najwięcej kamer istnieje w miejscach publicznych, np. w 2019 r. tylko na Manhattanie w Nowym Jorku obywatele śledziło ponad 20 tys. kamer². Kamery obserwacyjne wtapiają się w infrastrukturę miasta i pomimo coraz większej ich liczby, są dla ludzi coraz mniej widoczne. Np. inteligentne bilbordy dostosowują do nas reklamy, gdy przechodzimy obok nich. Inwigilacja stała się źródłem przewagi konkurencyjnej, bronią i atrybutem władzy. Jest zintegrowanym systemem.

Zjawisko inwigilacji społeczeństwa rośnie wraz z dezintegracją społeczną i drastycznym spadkiem zaufania ludzi do siebie. Jest również reakcją na rosnące rozwarstwienie dochodowe i związane z tym niezadowolenie części społeczeństwa. Towarzyszy też zmieniającej się roli państwa. W niedalekiej jeszcze

¹ Sh. Zuboff, *Wiek kapitalizmu inwigilacji*, Poznań 2020.

² R. Droper, *Tysiące kamer i setki satelitów śledzą każdy nasz ruch*, „National Geographic Polska” 2020, nr 11.

przeszłości państwo było gwarantem określonego poziomu życia społeczeństwa. Pełniło funkcje regulacyjną wobec gospodarki, opiekuńczą zwłaszcza wobec słabszych grup społecznych i ochronną wobec pracowników. Odpowiadało za edukację, stan mieszkalnictwa, poziom zdrowotny i rozwój kultury. Od połowy lat siedemdziesiątych XX w. nastąpiła stopniowa liberalizacja gospodarki oraz prywatyzacja problemów społecznych. Wyłomem w przebiegu tych procesów jest od kilku lat Polska, czym wywołuje wrogość i sprzeciw potężnych sił gospodarczych i politycznych.

Państwo ograniczanie swojej funkcji opiekuńczej rekompensuje coraz większą penalizacją i represyjnością prawa. Mnożąc zagrożenia i poszukując nowych wrogów porządku, uzasadnia swoją rację bytu. W języku angielskim są dwa słowa na określenie bezpieczeństwa: *security* (m.in. bezpieczeństwo socjalne) i *safety* (m.in. bezpieczeństwo fizyczne, cielesne). Władza państwowa nie może zapewnić społeczeństwu *security*, więc coraz więcej mówi o zagrożeniu *safety* (np. ze strony terrorystów, chuliganów, przestępców, bezdomnych, natrętnych żebraków, nieodpowiedzialnych kierowców samochodów, partii opozycyjnych, kosmitów itp.). Jest to reakcja na kryzys legitymizacji władzy. Funkcje państwa coraz częściej przejmują podmioty ponadnarodowe, w tym przede wszystkim przedsiębiorstwa ponadnarodowe, oraz globalne i regionalne organizacje gospodarcze i ugrupowania integracyjne. Koncerny ponadnarodowe z powodu swojego bogactwa materialnego, globalnego zasięgu, rozbudowanych, nie tylko produkcyjnych funkcji, zmonopolizowania osiągnięć naukowo – badawczych, posiadanych przywilejów i wpływów oraz mobilności przestrzennej i branżowej, stają się potężniejsze nawet od średnio rozwiniętych państw.

Obserwuje się olbrzymią koncentrację bogactwa i władzy w skali globalnej. Coraz większą władzę dysponują ośrodki, które nie mają bezpośrednio politycznego charakteru: globalne i regionalne międzynarodowe organizacje gospodarcze, korporacje ponadnarodowe, media, uniwersytety, niektóre instytucje i twórcy kultury oraz tzw. eksperci. Informacja stała się najcenniejszym towarem, a dostęp do niej – przedmiotem dążeń i starań. Ważne jest nie tylko rozpoznanie rzeczywistości, ale też jej kreacja. Rosnąca inwigilacja i manipulacja może też być następstwem dążeń potężnych sił ponadnarodowych do wywołania zmian kulturowych i przejęcia pełni władzy. Prawdziwa władza kojarzona jest właśnie z władzą kulturową, tj. możliwością wpływania na sposób myślenia, uznawane wartości, normy i zachowania. Stąd nasilenie wrogości wobec tradycyjnych wartości, wspólnot społecznych, religii.

Konsekwencje rosnących możliwości kontroli społecznej

Inwigilacja może mieć charakter:

- polityczny, gospodarczy i społeczny;
- prywatny, publiczny i państwowy;
- czynny i bierny;
- legalny i nielegalny;
- bezpośredni i pośredni;
- wewnętrzny i zewnętrzny.

Konsekwencje rosnących możliwości inwigilowania i coraz większego zainteresowania tym różnych podmiotów są niejednoznaczne. Mogą nimi być np.: większa skuteczność w wykrywaniu przestępczości, wzrost bezpieczeństwa, możliwość powielania postępu naukowo – technicznego innych państw, większa efektywność działalności przedsiębiorstw. Należy jednak pamiętać, że stwarza to przede wszystkim liczne zagrożenia dla funkcjonowania państw i ich obywateli, zwłaszcza w rękach zdegenerowanej władzy, wrogich służb wywiadowczych lub grup przestępczych oraz w warunkach niestabilności politycznej i społeczno – gospodarczej i dominacji jednych państw nad innymi. Łatwo przekroczyć bowiem granice pomiędzy uzasadnioną kompetencjami kontrolą i nadzorem a nękaniem i próbą podporządkowania politycznego i gospodarczego. Wobec coraz intensywniejszych powiązań międzynarodowych państw i przedsiębiorstw, i coraz większej ich wrażliwości na oddziaływania zewnętrzne, obcym służbom wywiadowczym i innym zewnętrznym podmiotom politycznym i gospodarczym łatwo wywołać destabilizację i wywrzeć wpływ na ich sytuację i kondycję społeczno – gospodarczą. Niebezpieczeństwa wynikające z kooperacji pomiędzy nowoczesną techniką a różnego rodzaju władzą polityczną, ekonomiczną i społeczną to m.in.:

- przekraczanie dozwolonych prawem granic nadzoru;
- usiłowanie nielegalnego pozyskiwania informacji;
- poczucie bezkarności ludzi sprawujących władzę;
- ingerencja w sferę prywatną obywateli, a nawet likwidacja przestrzeni prywatnej;
- ograniczanie wolności obywatelskich;
- elektroniczne nękanie obywateli;
- scentralizowanie kompletu informacji o poszczególnych osobach, ich osobowości, życiu, karierze, problemach i trudności z ich ochroną;
- możliwość wykorzystania pozyskanych informacji niezgodnie z prawem;
- możliwość wykorzystania posiadanej władzy do dezinformacji;
- podporządkowanie jednostek totalnej władzy, a nawet ich zniewolenie;
- nadmierne kompetencje służb specjalnych;
- erozja demokracji;

- zagrożenie autorytaryzmem i totalitaryzmem;
- niekorzystna dla obywateli redystrybucja dochodów z budżetu centralnego oraz budżetów terenowych. Np. instalacja jednej kamery ulicznej (najprostszego urządzenia monitorującego) kosztuje w Polsce 60 – 100 tys. zł. Do tego należy doliczyć koszt 24-godzinnej na dobę pracę operatorów kamer;
- zmiany kulturowe, np.: ingerencja obcych służb specjalnych i tzw. agentów wpływu w sprawy wewnętrzne poszczególnych państw i akceptowane normy i wartości, brak zaufania ludzi do siebie, wzajemna wrogość, alienacja władzy państwowej, brak odwagi w głoszeniu własnych poglądów, wycofanie się z życia publicznego, dyspozycyjność, konformizm, bierność i obojętność jako dominujące postawy społeczne;
- Destabilizacja polityczna i podporządkowanie państw zewnętrznym podmiotom politycznym i gospodarczym;
- Kształtowanie się tzw. *deep state*;
- Powstanie nieformalnej, niewybieralnej władzy globalnej.

Wymienione zagrożenia stają się istotne zwłaszcza wobec rozszerzenia znaczenia pojęcia inwigilacja, stosowanego w niektórych artykułach na jej temat. Zachowania związane ze śledzeniem, nadzorowaniem, kontrolowaniem, monitorowaniem (zachowań, wypowiedzi, myśli, stanu posiadania) nazywa się w nich inwigilacją bierną, natomiast inwigilacja czynna kojarzona jest bardziej z jej konsekwencjami i różnymi sposobami wykorzystywania pozyskanych informacji. A więc inwigilacja czynna to między innymi: wywieranie nacisku, szantażowanie, skłanianie, wprowadzanie w błąd, fałszowanie danych, oskarżanie, skłócanie, prześladowanie, zastraszanie, wymuszanie posłuszeństwa i dyspozycyjności, dezorientowanie, manipulowanie, izolowanie poddanych inwigilacji państw, jednostek i grup społecznych. Prezentowana tendencja dotycząca ograniczania praw obywatelskich i rosnącego znaczenia służb specjalnych występuje z większym lub mniejszym natężeniem na całym świecie.

Kreowanie zmian socjokulturowych

Za nowoczesnymi urządzeniami służącymi monitoringowi lub inwigilacji idą też coraz nowocześniejsze socjotechniki, również służące większej kontroli i podporządkowaniu obywateli, konsumentów i pracowników. Zachowaniami społecznymi można odpowiednio manipulować, kanalizować niezadowolenie, odwracać uwagę od spraw istotnych i wpływać na emocje. Ludzie żyją w świecie symulowanym, w którym są poddani swoistej inżynierii społecznej w celu ukształtowania w nich sztucznej, symulowanej świadomości. Media czuwają, aby nie zadawać za dużo pytań, żeby za dużo nie myśleć, nie przejmować się

prawdziwymi problemami, kłopotami i żeby nie dochodzić prawdy. Nowoczesna technika i wielość kanałów oddziaływania na społeczeństwo umożliwia dokonanie zasadniczych zmian kulturowych. Ogranicza ona zakres możliwości branych przez ludzi pod uwagę, usuwa z debaty publicznej niewygodne sprawy i stanowiska oraz powoduje zgodę na podporządkowanie³. Państwami i ludźmi zarządza się przez określanie i kreowanie aspiracji, pragnień, wyzwań i celów, do których należy dążyć oraz poprzez tworzenie atmosfery rywalizacji wokół wysiłków, aby te propagowane cele osiągnąć. Następuje więc narzucanie systemu wartości, aspiracji, norm, poczucia humoru, gustów, stylu życia, preferencji i moralności, a także nowej wiedzy zgodnej z interesem formalnej lub nieformalnej władzy. Narzędziem wpływania na postawy i zachowania są kreacje tzw. autorytetów, idoli i celebrytów jako wzorców postępowania, kampanie reklamowe oraz opinie tzw. ekspertów. Niepotrzebna jest cenzura, chodzi o to, aby ludzie przyjmowali tylko określone przekazy, zgodne z interesem dzierżących władzę, żeby odrzucali nawet korzystne dla siebie rozwiązania. Służą do tego np. właśnie tzw. wystąpienia eksperckie, wielokrotne powtarzanie i odpowiednie zestawianie informacji oraz budowanie określonych skojarzeń. W ten sposób przygotowuje się grunt dla akceptacji dla prywatyzacji usług publicznych, zamknięcia kopalń, eutanazji, szczepień przeciwko epidemii grypy, ideologii *gender* itp. Głoszenie określonych poglądów daje poczucie przynależności do elity. Poglądy niezgodne z obowiązującym przekazem ośmieszają się, wyszydza, lekceważy, marginalizuje i kojarzy z negatywnymi odczuciami. Oporni na promowanie wartości i zewnętrzne naciski są wyrzucani na margines „cywilizowanego świata”. Nie można kontestować rzeczywistości nie narażając się na opinię malkontenta, człowieka konfliktowego i nie potrafiącego budować pozytywnych relacji, „krytykanta”, „czepialskiego” czy „oszołoma”⁴. Krytykę rzeczywistości, oponentów politycznych, rozwiązań prawnych władze mogą potraktować jako podlegającą od niedawna karze mowę nienawiści. Słowa klucze kodują podświadomość i wywołują przyjemne lub przykre skojarzenie w określonych sytuacjach. Odkąd odkryto moc manipulacji słowem i obrazem, zaczęto doskonalić jej techniki. Manipulacja, kłamstwo stały się przedmiotem badań naukowych i edukacji. Następuje dewaluacja wartości, pomieszanie, a na-

³ J. Scott, *Władza*, Warszawa 2006, s. 113.

⁴ Kontestujący wspomniał rzeczywistość przypominając Dzikusów z książki A. Huxleya, „Nowy wspomniały świat”. Żyjący w rezerwacie Dzikusy są brzydzy, zaniedbani, nieszczęśliwi, patologiczni. Ich przeciwieństwem są ludzie żyjący w Utopii. Jak pisze autor, Utopia to jedyna recepta na ludzkie życie, która gwarantuje egzystencję bez przykrości i nieustającą przyjemność. Przeciętny człowiek woli brak decyzji, a co za tym idzie brak stresu, brak czasu i w konsekwencji brak wyboru i ryzyka. Liczy się dla niego szczęśliwość a nie prawda i dobro. (Zob. A. Huxley, *Nowy wspomniały świat*, Warszawa 2011).

wet odwracanie znaczeń i kryteriów, rozmywanie granic, polaryzacja poglądów, banalizacja i bagatelizacja problemów⁵.

Współczesna technika daje sprawującym władzę możliwości kontroli i manipulacji przypominające panowanie Wielkiego Brata opisanego w *Roku 1984* G. Orwella.⁶ Ma ona pomagać w przeciwdziałaniu zagrożeniom i odstraszać wszystkich kontestujących istniejącą rzeczywistość. Skoro władzy nie da się kochać, należy się jej bać. Naruszających istniejący porządek jest coraz łatwiej znaleźć, zidentyfikować i dotkliwie ukarać. W konsekwencji rosnącej inwigilacji, ludzie obawiając się wykluczenia, marginalizacji i stygmatyzacji i powstrzymują się z ujawnianiem swoich poglądów, postaw i wartości. Stygmatyzacja stała się narzędziem sprawowania władzy. Należy opanować umiejętność odpowiedniego posługiwania się sloganami i słownictwem, które nie zawsze ma tradycyjne, słownikowe znaczenie i bardziej przypomina opisywaną przez G. Orwella „epokę dwójmyślenia”. Wywołanie niepewności i strachu ułatwiają kolejne zmiany ustawowe ograniczające wolność obywateli a potęgowanie niechęci, pogardy, nienawiści wobec „innych”, niezadowolonych, słabszych niszczy więzi, solidarność społeczną i daje władzy wolną rękę do działań. Jednostki tzw. „antysystemowe” czeka ostracyzm, utrudnianie codziennego życia, trudności ze znalezieniem pracy, niszczące wyroki sądowe, prowokacje, fikcyjne oskarżenia.

Według N. Klein osłabieniu oporu społecznego i utrzymaniu ludzi w posłuszeństwie służy wprowadzenie ich w stan szoku w efekcie inspirowanych wstrząsów społeczno – politycznych i ekonomicznych, np. kryzys gospodarczy, atak terrorystyczny, albo kataklizmów naturalnych⁷, np. pandemii.

Z kolei A. Huxley pisze o nowym wspaniałym świecie, w którym ludzie oszaleli na narkotykami, aby nie buntowali się i „polubili swe nieuniknione przeznaczenie społeczne”.⁸

Natomiast angielski filozof J. Bentham sformułował, a potem M. Foucault spopularyzował pojęcie *Panopticonu* jako synonimu permanentnej inwigilacji w środowisku lokalnym (uprzywilejowana mniejszość obserwuje podporządkowaną jej większość). Współcześnie pojawiło się też niezbyt adekwatne do rzeczywistości określenie o odwrotnym znaczeniu – *Synopticon*, który polegać

⁵ E. Polak, *Zacieranie granic i rozmywanie znaczeń jako jedna z tendencji współczesnych przemian cywilizacyjnych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sectio K – Politologia, 2018, Vol. XXV, 1, s. 28.

⁶ Zob. G. Orwell, *Rok 1984*, Warszawa 2006. W przedstawionej przez autora wizji przyszłości Obywatel nie ma prawa do żadnych uczuć, a władza Wielkiego Brata i Partii opiera się na narzucaniu znaczeń i interpretacji oraz na niszczeniu jakichkolwiek oznak ludzkich zachowań, gestów, odruchów.

⁷ N. Klein, *Doktryna szoku*, Warszawa 2009.

⁸ Cyt. za: A. Huxley.

ma na inwigilacji przestrzeni lokalnej i obserwacji uprzywilejowanej mniejszości przez większość⁹.

Epidemia zapoczątkowana w 2020 roku i jej konsekwencje

Istniejący porządek światowy, jego stabilność, przewidywalność i związane z tym przekonania oraz zasady zostały zachwiane na przełomie 2019 i 2020 roku, w związku z wybuchem światowej epidemii Covid-19, i towarzyszącymi jej wiadomościami o potężnej zakaźności, dużej śmiertelności oraz nieznanymi i groźnymi skutkami choroby. Według oficjalnych danych, do końca maja 2021 r., na świecie zakażenie wirusem SARS-CoV-2 wykryto u ponad 172 mln osób (w USA – 34,2 mln, a w Europie – 42,5 mln osób), wyzdrowiało 154,5 mln chorych, a zmarło ponad 3,6 mln osób. Dziennie na świecie przybywało nawet 400 – 500 tys. zakażonych. W kwietniu 2021 r. Polska, pod względem zachorowalności na Covid-19 znajdowała się na 15. miejscu, a pod względem śmiertelności na 1 mln mieszkańców z powodu tej choroby – na 5 miejscu na świecie (64 zgony na 1 mln mieszkańców, Czechy i Szwecja odpowiednio: – 115, w liczbach bezwzględnych pod względem śmiertelności, Polacy osiągnęli przejściowo w marcu i kwietniu 2021 r. nawet pierwsze miejsce na świecie.¹⁰

Wraz z pojawieniem się pandemii wprowadzono nowe regulacje prawne dotyczące m. in.: dystansu przestrzennego w kontaktach międzyludzkich, zasłaniania ust i nosa, ograniczeń w zakresie podróżowania i swobodnego przemieszczania się, zasad higieny. W związku z nasilającymi się kolejnymi falami pandemii, coraz więcej państw zdecydowało się na całkowity, branżowy albo regionalny *lockdown*. Przewiduje się, że epidemia nasilać się będzie w różnych regionach świata okresowo i wielokrotnie, a część obostrzeń w złagodzonej formie utrzymana zostanie w dłuższym okresie czasu.

W efekcie pandemii zmianie uległy też niektóre społeczne zwyczaje:

- Większa ostrożność w kontaktach międzyludzkich;
- Unikanie zamkniętych przestrzeni;
- Obawy przed dużymi skupiskami ludzkimi;
- Ograniczenie mobilności przestrzennej;
- Dbłość o higienę, regularne mycie i dezynfekowanie rąk;
- Większa dbłość o zdrowie i kondycję fizyczną;
- Zwiększenie udziału zdalnej pracy i edukacji;

⁹ Ph. Schofield, *Bentham: a guide for the perplexed*, London, 2009.

¹⁰ Koronawirus statystyki na świecie – statvirus.pl; COVID-19 Data Repository by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University, GitHub – [CSSEGISandData/COVID-19](https://github.com/CSSEGISandData/COVID-19): Novel Coronavirus (COVID-19) Cases, provided by JHU CSSE [dostęp: 10.06.2021].

- Rozwój *e-handlu*;
- Rosnące znaczenie wirtualnej komunikacji;
- Dezintegracja tradycyjnych więzi społecznych;
- Wirtualizacja poszczególnych dziedzin życia człowieka;
- Podnoszenie kwalifikacji w zakresie obsługi komputera i komunikacji internetowej;
- Ucieczka z centrów miast;
- Docenienie lokalności, patriotyzm gospodarczy i kulturowy.

Sytuacja epidemiczna, przyczyniła się do postępu technicznego i jednocześnie przyspieszeniu uległ proces ograniczania swobód obywatelskich. W związku z ogłoszeniem stanu pandemii, coraz częściej narzędziem sprawowania władzy i podporządkowania społeczeństwa stało się wywoływanie strachu. Mówi się wręcz o cyfrowym albo sanitarnym autorytaryzmie, albo dyktaturze. Pandemia wymusiła konieczność, według jednych albo była pretekstem według drugich, do zwiększenia kontroli społecznej i jednocześnie do ograniczenia swobód obywatelskich. Koronawirus jest wydarzeniem, które na długie miesiące i wielokrotnie zamknęło granice i ograniczyło przestrzenną mobilność gospodarczą i społeczną, a trzeba pamiętać, że mobilność traktuje się jako jedną z najważniejszych wartości współczesnej cywilizacji zachodniej.

Pandemia jako katalizator procesów technicyzacji życia społecznego

W walce z Covid-19 wykorzystano nowoczesną technikę. Choroba stała się wręcz katalizatorem przyspieszonego postępu technologicznego na świecie. Dzięki nowoczesnym rozwiązaniom, np. na podstawie śladu elektronicznego można odtworzyć każdą godzinę życia człowieka. Skanery pomiaru temperatury, kamery termowizyjne, aplikacje w smartfonie informują o statusie zdrowotnym osób. Urządzenia techniczne mogą monitorować kondycję i zachowania człowieka – temperaturę puls, ciśnienie, zawartość tlenu we krwi, oddech, sposób chodzenia, zakupy, sposób mówienia i poruszania się, stan emocjonalny, preferowane sposoby zachowania. Przewiduje się, że sztuczna inteligencja będzie coraz bardziej monitorować zachowania ludzi, aby wyeliminować masowe zachorowania, a przy okazji inne niepożądane, z punktu widzenia władz politycznych lub gospodarczych, zachowania. Poniżej przedstawiono kilka przykładów postawionej tezy.

Chiny były krajem, w którym oficjalnie rozpoczęła się epidemia i który pierwszy z powodzeniem wdrożył procedury ograniczające wolności obywatelskie w celu jej stłumienia i gdzie pandemia została najwcześniej przezwyciężona. W związku z tym zaczęły one propagować na świecie swój etatystyczny i autorytarny

model gospodarczy jako najlepiej nadający się do walki z epidemiczno – gospodarczymi kryzysami, co może mieć w długim okresie niekorzystny wpływ na funkcjonowanie zachodniej demokracji, przestrzeganie praw obywatelskich i poziom życia społeczeństwa.

Po wybuchu epidemii, chiński system intensywnego nadzoru podzielił kraj na małe odcinki i przydzielił kontrolerów poszczególnym populacjom. Miliony lokalnych monitorów rejestrowało ruchy, mierzyło temperaturę i egzekwowało zasady dotyczące postępowania mieszkańców. Kolej, linie lotnicze i główni dostawcy usług telekomunikacyjnych wymagali od klientów przedstawienia wydanych przez rząd dowodów tożsamości w celu zakupu kart *SIM* lub biletów, umożliwiając niezwykle precyzyjną masową inwigilację osób podróżujących przez określone regiony. Chińczycy jako pierwsi stworzyli aplikację z kodem informującym o zdrowiu użytkowników i służącą do śledzenia osób zakażonych koronawirusem. Jej używanie jest obowiązkowe, nie wolno się bez niej poruszać. Epidemia wzmocniła istniejący w Chinach społeczny system punktacji, za pomocą którego ocenia się wartość i potencjał każdego członka społeczeństwa. Za pośrednictwem smartfonów Chińczycy otrzymują tzw. kod szybkiego reagowania (*QR*). Za jego pośrednictwem każdy obywatel zbiera punkty, których ilość warunkuje dostęp do pracy, wyższej uczelni, portali społecznościowych, podróży, kredytu, a nawet kolejność przy wejściu do pociągu. Np. liczba punktów może zostać zredukowana za krytykę rządu, nadmierne, niepotrzebne zakupy, przechodzenie przez ulicę w niedozwolonym miejscu, zjedzenie kanapki w pociągu, nieprawidłowe noszenie maseczki. Ludzie, w zależności od ilości posiadanych punktów, podzieleni zostali na trzy grupy oznaczone trzema kolorami: od zielonego – grupa najbardziej uprzywilejowana, poprzez żółtą do czerwonej, której posiadacze mają mocno ograniczone prawa obywatelskie. Bez kodu *QR* człowiek pozbawiony jest znacznej części praw obywatelskich. Setki milionów kamer na chińskich ulicach wyposażonych jest w sztuczną inteligencję i rozpoznaje twarze nawet w maseczkach oraz sposób chodzenia ludzi. Na szczycie *G-20* w listopadzie 2020 r. Chiny zaproponowały przymusowość szczepień i globalny mechanizm wzajemnego uznawania certyfikatów zdrowia. Świat coraz bardziej skłania się do rozwiązań proponowanych przez Chiny.

Z kolei np. władze miasta Hangzhou wprowadziły oprogramowanie mobilne skonstruowane na potrzeby walki z koronawirusem do wprowadzenia monitoringu stanu zdrowia mieszkańców. Aplikacja ocenia poziom zdrowia w skali od 0 do 100, a na wynik ma wpływ m.in. spożywanie alkoholu, ćwiczenia, palenie papierosów, czy ilość przespanych godzin¹¹.

Po ogłoszeniu pandemii we Włoszech obywatele musieli korzystać z aplikacji *Immuni*, śledzącej kontakty użytkownika z innymi ludźmi. W Wielkiej Brytanii

¹¹ K. Stritmatter, *Chiny 5.0. Jak powstaje cyfrowa dyktatura*, Warszawa 2020.

istnieje aplikacja na smartfony, która daje znać użytkownikom, jeżeli w pobliżu znajduje się osoba z pozytywnym wynikiem testu na obecność koronawirusa. W Niemczech osoby nieprzestrzegające epidemicznych obostrzeń mogły za karę zostać umieszczone w obozach reedukacyjnych. W Moskwie i wielu innych miastach świata wprowadzono uliczne kamery rozpoznające twarze. W Estonii, jako pierwszym państwie, testowano tzw. paszporty cyfrowe. We Francji wprowadzono aplikację mobilną *StopCovid*, służącą do śledzenia osób zakażonych koronawirusem. Aplikacja jest dostępna do pobrania na telefon. Korzystanie z niej ma charakter dobrowolny. Słowacja przyjęła prawo pozwalające rządowi na dostęp do prywatnych danych z firm telekomunikacyjnych, a w Macedonii Północnej osoby powyżej 67. roku życia nie mogły po południu opuszczać domów. W Norwegii dopuszczono policyjną kontrolę zachowania zakażonych w ich domach. Wzorem dla Europy stały się w tym zakresie, Chiny i inne kraje Dalekiego Wschodu. Korea Południowa użyła do śledzenia obywateli danych z kamer przemysłowych (CCTV) i danych z kart kredytowych, a Tajwan zintegrował bazy danych służby zdrowia oraz inne, by wszystkie krajowe szpitale, kliniki i apteki miały dostęp do informacji o podróżach pacjentów. Hong Kong wydał każdemu przybyszowi elektroniczną opaskę na rękę, która monitoruje, czy objęty zakazem swobodnego poruszania się nie narusza narzuconych mu zasad. Singapur natomiast przyznał szczególne uprawnienia policji i wprowadził wysokie kary za odmowę współpracy z sektorem zdrowia publicznego¹². W Izraelu planowano, aby każde dziecko miało czujnik, który uruchomi alarm, gdy się pojawi zbyt blisko innej osoby. Ruchy wszystkich pojazdów w tym kraju są śledzone przez policję i przechowywane w bazie danych o nazwie *Eagle Eye*. W tajnej bazie *danych Shin Bet (Israel Security Agency)* znalazły się informacje (rozmowy telefoniczne, sms-y, podróże) o wszystkich obywatelach Izraela i większości Palestyńczyków z Zachodniego Brzegu [benjamin-netanyahu-suggest-to-microchip <https://>]. Izrael, jako pierwsze państwo na świecie, przygotowało tzw. paszporty szczepionkowe umożliwiające ich posiadaczom normalne, bez ograniczeń pandemicznych, życie i planowało obowiązkowe szczepienia dzieci.

Na początku 2021 r. w Izraelu i w wielu innych krajach, np. Portugalia, Holandia, Niemcy, Czechy, Słowacja powrócono do *lockdownu*. W Argentynie *lockdown* trwał nieprzerwanie od 19 marca 2020 r. przez kilkanaście miesięcy. Niepokój na świecie wzbudził izraelski program szpiegowski *Pegasus*, infekujący *iPady* i *iPhony*, przejmujący nad nimi pełną kontrolę i dzięki temu gromadzący dane o właścicielu i totalnie śledzący jego życie. *Pegasus* to program o strukturze modułowej. Po przeskanowaniu wybranego urządzenia instaluje wymagane moduły pozwalające na odczytywanie wiadomości i poczty użytkowników, pod-

¹² Informacje ze strony Europejskiego Centrum ds. Zapobiegania i Kontroli Chorób, <https://ecdc.europa.eu/en>

słuchiwanie połączeń, przechwytywanie zrzutów ekranu, rejestrowanie naciśnięć klawiszy, umożliwiające dostęp do historii przeglądarki, kontaktów itp. Biorąc to pod uwagę, program ten jest w stanie szpiegować każdy aspekt czyjegoś życia¹³.

W Polsce z kolei wprowadzono aplikacje *ProteGo*¹⁴ i *Kwarantanna*¹⁵, które jednak nie spotkały się z zainteresowaniem społecznym. W Ustawie o Tarczy Antykryzysowej zamieszczono zapis nakazujący operatorom przekazywanie ministrowi cyfryzacji informacji o lokalizacji każdego urządzenia mobilnego. W dniu 5 maja 2020 r. kancelaria premiera Mateusza Morawieckiego podała, że *Microsoft* zainwestuje 1 mld USD w transformację cyfrową w Polsce.¹⁶ *Microsoft* w marcu 2020 r. postanowił też udostępnić wszystkim na świecie za darmo aplikację *Microsoft Teams*, dzięki której możliwe są wirtualne spotkania i konferencje, zdalna praca i nauka online. Być może za wspaniałomyślnością *Microsoftu* idzie chęć zgromadzenia informacji o przedsiębiorstwach, szkolnictwie i np. zdolnej młodzieży w poszczególnych krajach. Z kolei w styczniu 2020 r., jeszcze przed wybuchem epidemii, potężny brytyjsko – szwedzki koncern biofarmaceutyczny *Astra-Zeneca* zapowiedział w Polsce duże inwestycje w badania i rozwój o wartości 1,5 mld zł.

W Miejskim Przedsiębiorstwie Komunikacyjnym we Wrocławiu wykorzystuje się urządzenie firmy *PayEye*, służące do skanowania tęczówki oka, która w ten sposób staje się środkiem autoryzacji umożliwiającym zakup biletów i opłacenie mandatów¹⁷. Zaszczepieni w Polsce począwszy od 1 czerwca 2021 r. dostają poświadczenie przyjęcia szczepionki i na wzór Chin, indywidualny kod QR. Na razie nie określono dokładnie sposobów wykorzystania kodów QR i czy brak takiego kodu bardzo utrudni życie niezaszczepionym osobom. Również władze innych państw europejskich wystawiają certyfikaty immunologiczne. Ujednolicone zielone certyfikaty szczepień Unii Europejskiej pojawiły się pod koniec czerwca 2021 r.

Jeszcze przed wybuchem pandemii w 2020 r., w naukowych prognozach społecznych brano pod uwagę zagrożenia epidemiczne i wykorzystanie w walce

¹³ T. Mileszko, *Pegasus - co wiemy o systemie inwigilacji absolutnej*, „Komputer – Świat” 2021, www.komputerswiat.pl [dostęp: 20.09.2021].

¹⁴ Głównym celem aplikacji *ProteGO Safe* jest zbieranie informacji o położeniu naszym i innych jej użytkowników. Gdy u któregoś z nich zostanie zdiagnozowany COVID-19, wszystkie osoby, które miały z nim kontakt w ostatnich 14 dniach, zostaną poinformowane o zagrożeniu.

¹⁵ Program umożliwia potwierdzenie miejsca, w którym przebywa użytkownik, podstawową ocenę stanu zdrowia i bezpośrednie zgłoszenie zagrożenia.

¹⁶ *Microsoft* zainwestuje 1 mld USD, m.in. w Centrum danych. Puls Biznesu – pb.pl [dostęp: 7.05.2020].

¹⁷ M. Gajewski, *Zeskanuj ci oko i tak zapłacisz za bilet lub mandat. Ten system wszedł właśnie do Polski. Mrugasz okiem i kupione. Twoje oczy będą płacić za bilety i mandaty*, spidersweb.pl [dostęp: 14.04.2021].

z nimi osiągnąć techniki. Opublikowany w 2010 r. raport Fundacji Rockefellera zawiera informację, iż w ramach rozwoju epidemii na świecie rządy będą wprowadzały do przestrzeni miejskiej i do wspierania obywateli roboty. Obecnie, szczególnie w okresie pandemii, widać realizację tych planów np. przy okazji wprowadzenia dronów patrolujących miasta na całym świecie. Oprócz dronów, w czasie pandemii wprowadzono również wiele innych robotów. Wykorzystując problem epidemii koronawirusa, Singapur wprowadził roboty do patrolowania miejsc publicznych i upewnienia się, że obywatele utrzymują odpowiedni dystans od siebie. Roboty wyposażone są w kamery, które służą do oszacowania liczby odwiedzających park, oraz pozwalają na rejestrację i identyfikację osób.¹⁸

Przedsiębiorstwo *Hemp & Health*, działające na terenie Polski, nawiązało współpracę z amerykańską firmą biotechnologiczną *Alivcel* przy opracowaniu i produkcji specjalnego urządzenia elektronicznego – implantu, który wszczepiony podskórnie w dłoń między kciukiem i palcem wskazującym ma monitorować stan zdrowia pacjentów – mierzyć i wykrywać białka wytwarzane przez wirusy *COVID/SARS/MERS*, a także markery glukozy, insuliny, nowotworów, zawału serca i inne¹⁹. Urządzenie takie będzie zarówno znacznym udogodnieniem w życiu człowieka, jak i zagrożeniem dla jego prywatności i wolności. To tylko nieliczne przykłady sygnalizowanej tendencji.

Caitlen Rivers z *Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health* i Dylan George, wiceprezes firmy *In-Q-Tel* przekonywali na łamach „Foreign Affairs”, że Ameryka potrzebuje scentralizowanego systemu prognozowania pandemii²⁰. Naukowcy mieliby dostarczać modele matematyczne dotyczące ewentualnego zagrożenia wybuchu danej choroby, epidemii czy pandemii. Poprzedzałoby to sformalizowanie i zinstytucjonalizowanie więzi pomiędzy naukowcami zajmującymi się modelowaniem komputerowym a decydentami. Pandemia zapoczątkowana w 2020 r. stała się okazją, aby bardzo szybko przejść na wyższy poziom globalizacji cyfrowej, ustanawiającej orwellowski nadzór nad obywatelami i zautomatyzowany system kontroli oparty na algorytmach²¹.

¹⁸ Niektórzy czasy, które mają nadejść po pandemii porównują z klasykiem kina akcji lat 90-tych XX w pt. „Człowiek demolka”. Rzeczywistość tam pokazana to powszechna inwigilacja, wymuszana szczęśliwość, zakaz obrażania kogokolwiek, zakaz dotyku drugiej osoby z powodu krążących bakterii oraz nakaz zdrowego trybu życia i rządy korporacji. Przewidywane zmiany zestawia się też z treścią książki Ph. K. Dicka, *Raport mniejszości*, w której opisano system pełnej elektronicznej kontroli państwa nad życiem człowieka (Ph. K. Dick, *Raport mniejszości*, Poznań 2016).

¹⁹ *Rewolucja w medycynie! Podskórny implant wykryje COVID-19?*, geekweek.pl/kp. [dostęp: 29.02.2021].

²⁰ C. Rivers, D. George, *How to Forecast Outbreaks and Pandemics*, Foreign Affairs, www.foreignaffairs.com, June 2020 [dostęp: 7.05.2020].

²¹ Jak daleko może sięgnąć inwigilacja, pokazuje najnowszy wynalazek uczonych z renomowanej uczelni: *SMART TOILET*. Zespół naukowców wywodzących się głównie z Uniwersytetu *Stanforda* opracował moduł inteligentnej toalety typu *PROOF-OF-CONCEPT*.

Pod wpływem pandemii, na świecie nasileniu uległ trend tworzenia tzw. *smart city*. Chiny mają prawdopodobnie około 500 projektów inteligentnych miast, Indie – 100, a w Afryce planuje się zainwestować 100 mld USD w 20 takich projektów. W Chinach każde inteligentne miasto będzie identyfikowane unikalnym i globalnym kodem. Jednym z przykładów „inteligentnego miasta” jest zbudowane od podstaw *Songdo International Business District (Songdo IBD)*, obszar o powierzchni 1500 akrów blisko Seulu w Korei Południowej. Jest to miasto, w którym budynki i ulice są naszpikowane kamerami i czujnikami zbierającymi w sposób ciągły informacje o zachowaniach ludzi, ich codziennym życiu, ruchu ulicznym, zużyciu energii itd. Miasto jest podłączone do sieci i permanentnie śledzi, i podsłuchuje jego pozbawionych prywatności mieszkańców. Podobne miasto, *Quayside* buduje się w pobliżu Toronto w Kanadzie. Jednym z inwestorów jest *Alphabet* – podmiot podległy *Google*. Jego mieszkańcy mają korzystać ze scentralizowanego systemu zarządzania tożsamością, poprzez który uzyskają dostęp do usług publicznych, takich jak np. karty biblioteczne i opieka zdrowotna. Miasto ma wprowadzić narzędzia oparte na reputacji, podobne do systemu kredytu społecznego wykorzystywanego we współczesnych Chinach w celu pociągania ludzi lub firm do odpowiedzialności (nagradzając dobre zachowania np. łatwiejszym dostępem do pożyczek i usług publicznych).²² Mieszkańcy płacą za wygodę i bezpieczeństwo utratą swojej prywatności.

Charakteryzując niedaleką przyszłość, do rzeczowników takich jak dom, biuro, miasto, samochód, a nawet lodówka czy licznik energii elektrycznej, dodaje się przymiotnik „inteligentny”. Do przedstawionych zmian próbuje się przekonać szczególnie młodzież, która ma być impulsem i usprawiedliwieniem zmian. Mówi się o nowym społeczeństwie zrównoważonym, spójnym, ekologicznym, sprawiedliwym, włączającym.

Został on zaprojektowany do monitorowania zdrowia użytkownika na podstawie moczu i stolca. System montuje się w konwencjonalnej toalecie. Kamera oraz czujniki wykorzystywane są do badania kału użytkownika na podstawie skali *Bristol*. Jednocześnie czujnik ciśnienia wbudowany w sedes monitoruje czas wypróżnienia. Czujniki i kamera mają pozwolić ujawnić takie stany, jak: przewlekłe zaparcia, drażliwy układ jelit, a nawet raka jelita grubego. Podczas oddawania moczu czujniki i kamera mierzą prędkość, przepływ i czas trwania tej czynności, a paski testowe automatycznie są podawane do strumienia w celu analizy moczu, co pozwala ustalić różne poziomy substancji chemicznych. Dane zostają zintegrowane i wysyłane do tzw. chmury. Poszczególni użytkownicy są identyfikowani za pomocą skanera linii papilarnych wbudowanego w spłuczkę, a także przez *ANAL PRINT*. Kamera w module toalety obrazuje dolną część ciała użytkownika, umożliwiając za pomocą algorytmu powiązanie obrazu tejże części z określoną osobą, która będzie korzystała z tego typu urządzenia w innym miejscu. foreignaffairs.com, realclearscience.com, med.stanford.edu.

²² R. Brzoza, *Czy chciałbyś mieszkać w takim mieście? Miliardy dolarów na miasta pułapki*, activistpost.com [dostęp: 12.05.2021].

Rywalizacja międzynarodowa w dobie pandemii

W okresie pandemii wzrosła liczba cyberataków, szczególnie rosyjskich, na systemy informatyczne, sieci komputerowe albo skrzynki mailowe ważnych instytucji lub polityków. Instalowane jest szkodliwe oprogramowanie, programy szpiegowskie i dochodzi do licznych prowokacji w celu destabilizacji sytuacji na świecie albo w poszczególnych krajach. Mówi się wręcz o wojnie cybernetycznej.

Nasileniu ulega rywalizacja międzynarodowa, zwłaszcza technologiczna i zwłaszcza pomiędzy USA i Chinami. Chiny dążą do wprowadzenia nowego alternatywnego ładu międzynarodowego pod swoim kierunkiem i próbują eksportować autorytaryzm, USA i Europa z kolei podejmują działania na rzecz rekonstrukcji i skrócenia łańcuchów dostaw z pominięciem Chin. Pewne aspiracje w tym zakresie przejawiają też takie państwa jak Rosja, Iran, Niemcy, Izrael, Indie. Niektórzy analitycy stosunków międzynarodowych ostrzegają przed zagrożeniem konfliktem zbrojnym o charakterze regionalnym lub globalnym. Pandemia wywołuje niepokoje społeczne, napięcia polityczne i wojnę o dominację na świecie, może też być pretekstem do wywołania politycznego paraliżu. Pojawia się też pogląd, że może zapoczątkować autorytaryzm, świat imperiów, rządy korporacji ponadnarodowych oraz centralizację i oligarchizację władzy.

Chiny zaczynają wyrastać na lidera w zakresie innowacji technologicznych. Powstają tam projekty, które są oryginalnymi rozwiązaniami, mającymi zmienić przyszłość świata. Jednym z przykładów jest sztuczne słońce, które ma zapewnić niemal nieograniczone źródło czystej energii nieemitujące żadnych zanieczyszczeń. Pandemia koronawirusa pokazała też, jak bardzo rozwinięte są Chiny w zakresie robotyki. Ponadto Chiny planują wystrzelić własną stałą stację kosmiczną, budować drogi z paneli słonecznych oraz zbudować potężną elektrownię całkowicie napędzaną odpadami komunalnymi, która ma wytwarzać 550 milionów kWh energii rocznie²³. Zapowiedziały też budowę podwodnej linii kolejowej do USA.

Chiny, obok Rosji i Izraela, usiłują prowadzić dyplomację szczepionkową na świecie. Wiele działań Chin koncentruje się wokół Afryki, gdzie Chiny udzielają państwom i ich skorumpowanym przywódcom finansowego wsparcia pod zastaw bogactw, którymi dysponują poszczególne kraje, np. od Zambii w ramach zwrotu długu zażądali kontroli nad branżą energetyczną i lotniskiem w stolicy kraju. W ten sposób Chińczycy przejmują cenne surowce naturalne Afryki i kolonizują coraz większe jej obszary.

²³ J. Moll, *Chiny chcą wybudować pierwszą elektrownię słoneczną w kosmosie*, <https://zmiany.naziemi.pl/> [dostęp: 2.02.2021]; Chińskie „sztuczne słońce” osiągnęło rekordową temperaturę. To milowy krok w energetyce, <https://www.komputerswiat.pl/aktualnosci/nauka-i-technika>, [dostęp: 20.05.2021].

Hiszpański publicysta dziennika „El Mundo” Federico Jimenez Losantos uważa, że finansowa elita świata, głównie właściciele dużych koncernów technologicznych, coraz bardziej popierają dążenia do panowania nad światem chińskiego prezydenta Xi Jinpinga.

Korporacje ponadnarodowe – najwięksi beneficjenci czasów pandemii

Oprócz silnych państw, wygranymi w niezwykłych czasach pandemii są właśnie wielkie korporacje, zwłaszcza z Doliny Krzemowej. Szczególnie w sytuacji zagrożenia epidemicznego trudno sobie wyobrazić życie bez *Skype*, *Zooma*, *Facebooka*, *WhatsApp*, *Massengera*, *Teams*, *Google’a*, *Microsoftu*, *Netflixa*, *HBO* czy *Amazona*. Wszystkie wymienione firmy i ich produkty zapewniają elektroniczny dostęp. *Facebook*, *Google* posiadają różnorodne informacje o użytkownikach. Wymienione koncerny *Big Tech* decydują jakie informacje docierają do ponad 2,5 mld ludzi na świecie, co daje im potężną władzę. Należą do nich technologie umożliwiające inwigilację. Prawdopodobnie nie zrezygnują one ze swojej uprzywilejowanej pozycji po opanowaniu pandemii. Mogą zablokować działalność *on-line* innych serwisów społecznościowych i na trwale wyeliminować je z rynku, mogą zablokować konta osób, których poglądy lub interesy nie są zgodne z ich interesami, mogą skutecznie mobilizować przeciwko nim opinię publiczną. Przegrały z nimi batalie państwa i kontynenty (Australia), które próbowały narzucić im prawny obowiązek dzielenia się zyskami z reklam z miejscowymi wydawcami. *Facebook* wprowadzając blokadę w Australii pokazał, że czuje się potężniejszy od całego kontynentu. Wymienione koncerny stają się coraz bogatsze i potężniejsze, a do tego mają komplet informacji o swoich użytkownikach i klientach. Potrafią też doskonale manipulować ludźmi. Z kolei przedsiębiorstwa farmaceutyczne produkujące szczepionki i testy antycydowe zapewniły sobie potężne dochody i jednocześnie brak odpowiedzialności za konsekwencje stosowanych szczepionek oraz za niewywiązanie się z podpisanych umów. Niektórzy futurologicy (np. Ph. K. Dick, „Ubik” i „Raport mniejszości”)²⁴ pisząc o autorytarnych reżimach przyszłości, przedstawiają wizję rządów globalnych korporacji, pociągających za sznurki marionetkowych polityków. Twierdzą, że już niebawem wielkie koncerny, zwłaszcza medialne, będą w stanie obalać i powoływać rządy, dyktować ustawy, decydować o rozumieniu i granicach wolności słowa. Według doniesień prasowych, następuje transfer menedżerów m.in. z branży *Big Tech* do administracji niedawno wybranego w USA prezydenta Joe Bidena.

Wielkie korporacje były inicjatorami tzw. Wielkiego Resetu, który miał być przedmiotem dyskusji w czasie tzw. bliźniaczego szczytu Światowego Forum

²⁴ Ph. K. Dick, *Raport mniejszości...*

Ekonomicznego zaplanowanego na styczeń 2021 r. w związku z pandemią i jej konsekwencjami²⁵. Pojęcie Wielkiego Resetu (*The Great Reset*) pojawiło się po raz pierwszy po wybuchu pandemii w 2020 r. w filmie pod tym tytułem oraz w tytule książki (*COVID-19: The Great Reset*) autorstwa K. Schwaba (założyciela i prezesa Światowego Forum Ekonomicznego) i Th. Mallereta. W czasie Forum stwierdzono, że do szczególnie niekorzystnych skutków pandemii należą: pozbawienie części społeczności światowej źródeł utrzymania, pauperyzacja społeczeństwa, kurczenie się klasy średniej, rosnące nierówności ekonomiczne, niepokoje społeczne, napięcia polityczne, fragmentacja polityki. Wielki Reset ma polegać na dekonstrukcji istniejącego porządku, przestawieniu świata na nowe tory i zbudowaniu od podstaw nowego systemu gospodarczego i społecznego. Zdaniem właścicieli korporacji ponadnarodowych i współpracujących z nimi uczonych, pandemia przyspieszyła tzw. IV Rewolucję Przemysłową związaną z rosnącą rolą sztucznej inteligencji i jej integracją z człowiekiem. Towarzyszyć jej ma rozwój technologii cyfrowych, robotyzacja gospodarki i życia człowieka oraz zmiana jego osobowości. Zmiany systemowe mają też polegać na ekologizacji stylu życia, cyfryzacji i algorytmizacji społeczeństwa, walce z wszelkimi przejawami dyskryminacji – w tym szczególnie płciowej, etnicznej, rasowej. Obserwatorzy zachodzących zmian katalizowanych przez pandemię wyrażają obawy, że zapowiadany Wielki Reset może prowadzić do nasilającej się inwigilacji i kontroli społecznej, rosnącej roli państwa i ponadnarodowych podmiotów gospodarczych (np. korporacje ponadnarodowe, międzynarodowe organizacje i ugrupowania gospodarcze) wyrażającej się m.in. w autorytarnych rządach, totalitarnym nadzorze, technicyzacji i ekonomizacji życia człowieka, wirtualizacji relacji społecznych (np. w 2020 r. na świecie korzystano z 5,2 mld smartfonów) oraz w cenzurze stosowanej wobec *social mediów* przez firmy *Big Tech* nawet wobec przywódców potężnych państw.

Zagrożenie autorytaryzmem

Totalną kontrolę społeczną może też ułatwić rozwój sztucznej inteligencji oraz zapowiadane: wirtualizacja pieniądza i wprowadzenie uniwersalnego dochodu

²⁵ Członkami założycielami inicjatywy są: AP Møller-Maersk, AlixPartners, AstraZeneca, Bank of America, BlackRock, Bloomberg, Boston Consulting Group, Bridgewater Associates, Centene, Cisco Systems, Cognizant, Dentsu International, Deutsche Bank, EY, Facebook, Google, H&M Group, Henry Schein, HP, Infosys, Ingka Group (IKEA), Jacobs Engineering Group, Jefferson Health, Johnson & Johnson, Kaiser Permanente, Kearney, LinkedIn, ManpowerGroup, Mastercard, Mayo Clinic, McKinsey & Company, Microsoft, Nestlé, PayPal, PepsiCo, Procter & Gamble, PwC, Salesforce, SAP, Standard Chartered Bank, Tata Consultancy Services, The Coca-Cola Company, Depository Trust & Clearing (DTCC), Thermo Fisher Scientific, Uber Technologies, Unilever, UPS i Willis Towers Watson. <https://www.pch24.pl/xi-jinping-otworzyl-swiatowe-forum-ekonomiczne--2021-ma-byc-rokiem-przelomu-,81572,i.html#ixzz6kgkNN6dl> [dostęp: 20.06.2021].

podstawowego. E. Snowden, były pracownik CIA, alarmował, że koronawirusowy kryzys zostanie wykorzystany do likwidacji transakcji gotówkowych oraz do masowej i stałej globalnej kontroli.²⁶ Coraz częściej mówi się o emitowanym przez banki centralne pieniądzu cyfrowym (tzw. *Central bank digital currency* – CBDC). W 2020 r. dwa banki centralne – Bank Ludowy Chin i Bank Szwecji prowadziły programy pilotażowe CBDC. W Chinach, w konsekwencji daleko posuniętej cyfryzacji system płatniczego, płatności mogą być nawet dokonywane za pomocą technologii rozpoznającej twarz, a Bank Bahamów i Bank Kambodży jako pierwsze na świecie, wprowadziły CBDC. Na pierwszą połowę 2021 r. wprowadzenie waluty cyfrowej *Libre/Diem* planował Facebook. Szefowa Europejskiego Banku Centralnego Ch. Lagarde zapowiedziała w styczniu 2021 r. wprowadzenie cyfrowego pieniądza banku centralnego (CBDC, Central Bank Digital Currency) w ciągu pięciu lat. Przeciwnicy pieniądza elektronicznego uważają, że umożliwi on totalną inwigilację, kontrolę i podporządkowanie społeczeństwa na globalną skalę. W związku z rosnącą dominacją Chin w zakresie sztucznej inteligencji, nie po raz pierwszy wskazuje się na przesunięcie centrum świata do Azji oraz na powielanie chińskich wzorców autorytarnych rządów w krajach zaliczanych dotąd do demokratycznych. Nastąpić może większe uzależnienie człowieka od władzy i korporacji, a kapitalizm stopniowo przestanie być rynkowy. Upowszechnieniu również może ulec tzw. „zarządzanie przez strach”, np. z powodu zagrożenia epidemicznego²⁷.

W warunkach prawdziwych lub wymyślonych zagrożeń, niezadowolenia społecznego, braku bezpieczeństwa ekonomicznego, poczucia niestabilności, nieprzewidywalności, bezradności i konieczności dostosowywania się do coraz szybszego tempa zmian, pojawia się w społeczeństwie tęsknota za rządami silnej ręki, które wprowadziłyby porządek i pomogły rozwiązać wszystkie problemy. Z drugiej strony rosnące obszary biedy i związane z tym patologie, konflikty, protesty społeczne oraz bezradność władzy wobec sił globalnych, mogą generować u strony rządzącej chęć ustabilizowania sytuacji poprzez autorytarne rządy, a nowoczesna technika może jej to ułatwić. Należy przy tym zdawać sobie sprawę,

²⁶ M. Ratajczak, *Chiny i Szwecja są coraz bliżej decyzji o wycofaniu gotówki z obiegu*. <https://www.money.pl/gospodarka/swiat-bez-gotowki-jest-coraz-blizej-polska-pojdzie-droga-chin-6471115048511105a.html> [dostęp: 23.02.2021]; Stritmatter Kai, *Chiny 5.0. Jak powstaje cyfrowa dyktatura*, Warszawa 2020; W Rotterdamie za posiadanie przy sobie gotówki wysokości co najmniej 2 tys. USD groziła kara finansowa w wysokości 2,5 tys. USD. Pretekstem do jej wprowadzenia jest walka z handlem narkotykami. Holandia. *Będą kary za zbyt dużo gotówki przy sobie*, <https://biznes.wprost.pl/gospodarka/10369522/holandia-beda-kary-za-zbyt-duzo-gotowki-przy-sobie.html> [dostęp: 03.04.2021].

²⁷ B. Gates w rozmowie z niemieckim „Sueddeutsche Zeitung” stwierdził, że kolejne pandemie, które mogą zabić nawet 30 mln ludzi, są nieuchronne i będą elementem „nowej normalności”.

że władza niechętnie dobrowolnie rezygnuje z nabytych wcześniej uprawnień i przywilejów.

Władze USA już po atakach na World Trade Center z 11 września 2011 r. rozszerzyły uprawnienia państwa, w tym nadzór prowadzony przez Narodową Agencję Bezpieczeństwa i ustanowiły krajowy projekt *Total Information Awareness*. Uchwalono wówczas ustawę patriotyczną, poważnie ograniczającą prawa i swobody obywatelskie. Każdy, kto kontestował jej zapisy, uważany był za osobę niepatriotyczną i sprzyjającą terroryzmowi. Amerykańska Agencja Bezpieczeństwa Narodowego nawiązała współpracę z koncernami telekomunikacyjnymi i mogła dzięki temu podsłuchiwać rozmowy telefoniczne i przechowywać ich treść przez wiele lat bez pytania kogokolwiek o zdanie²⁸. Na podstawie podsłuchanych rozmów można aresztować i przetrzymywać podejrzanych bez podania powodu i procesu sądowego, można stosować twarde przesłuchania, tzn. tortury. Przepisy *Patriot*, pomimo upływu dwudziestu lat, dalej obowiązują, ponieważ nikt dobrowolnie nie godzi się na ograniczenie wcześniej zdobytych uprawnień. Zwrot w kierunku ściślejszej kontroli po zniszczeniu WTC przyniósł efekt domina w sektorze prywatnym: Stany Zjednoczone nie przyjęły komercyjnych zabezpieczeń prywatności, które chroniłyby dane osób. Umożliwiły tym samym rozwój modeli biznesowych takich firm jak *Facebook* i *Google*, czerpiących ogromne zyski z gromadzenia danych.

Politycy, nawet w państwach uznanych za rozwinięte demokracje, cały czas poszerzają obszar władzy wykonawczej, np. prezydenci USA, począwszy od G. W. Busha, mogą jednoosobowo ogłaszać stan wojny, mogą załączać do przyjętych przez Kongres ustaw tzw. oświadczenia prezydenckie (*presidential signing statements*) zawierające własną interpretację uchwalonego prawa i sposób jego stosowania. Wszystko to odbywa się pod hasłem walki z terroryzmem.

Od początku 2012 r. w USA obowiązuje ustawa – *National Defense Authorization Act*, która definiuje Stany Zjednoczone jako „pole bitwy”, co pozwala wojsku aresztować amerykańskich obywateli bez stawiania im zarzutów czy procesu²⁹. Zasięg działania tego prawa jest rozległy – Amerykanie mogą być nadzorowani przez wojsko, z daleka od pola bitwy. Można ich aresztować w każdym kraju i wysłać do wojskowych więzień na czas nieokreślony bez postawienia zarzutów o popełnienie przestępstwa. Celem ustawy była identyfikacja osób podejrzanych o terroryzm poprzez przesiewanie ogromnej ilości danych cyfrowych. Władze państwowe ze swoich rozszerzonych uprawnień nigdy już nie zrezygnowały.

²⁸ *Ameryka na podsłuchu*, „Der Spiegel” z 2006, za: „Forum” 2006, nr 22; B. Doherty, *Więzień bez numeru*, za: „Forum” 2004, nr 1.

²⁹ P.J. Watson, Ch. Anders – Waszyngtońskie Biuro Legislacyjne ACLU – portal Infowars [dostęp: 4.05.2021].

Dyrektywa UE 2006/24/WE uchwalona po atakach terrorystycznych w Madrycie i Londynie nakazuje operatorom sieci komórkowej przechowywać informacje o lokalizacji każdej osoby wykonującej połączenie telefoniczne.

Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł w 2010 r., że zainstalowanie bez wiedzy właściciela nadajnika GPS w prywatnym samochodzie przez służby specjalne nie narusza przepisów Europejskiej Konwencji Praw Człowieka³⁰.

W 2012 r. w Polsce weszła w życie Ustawa o Systemie Informacji Oświatowej (SIO), na podstawie której powstała potężna centralna baza danych, na temat danych osobowych wszystkich uczniów, ich osiągnięć i problemów edukacyjnych, ścieżki edukacyjnej oraz kariery. Ma ona m.in. zawierać tzw. dane wrażliwe i ma być sukcesywnie uzupełniana przez całe życie. Jako identyfikatora ucznia użyto numeru PESEL. Ustawa wprowadziła jednolity opis poszczególnych szkół i placówek oświatowych poprzez wprowadzenie Rejestru Szkół i Placówek Oświatowych (RSPO) oraz gromadzenie danych jednostkowych nie tylko o poszczególnych uczniach (tzw. zbiór danych o uczniach), ale i nauczycielach (tzw. zbiór danych o nauczycielach).

W ramach rządowego programu, w latach 2007/2008 do polskich szkół wprowadzono kamery.

Znowelizowana w 2012 r. ustawa o Najwyższej Izbie Kontroli w Polsce znacząco zwiększyła jej uprawnienia. Na przykład NIK może zbierać dane wrażliwe obywateli, takie jak wyznanie, nałogi, poglądy polityczne, itp. Uzyskała także dostęp do tajemnic chronionych prawem. Sposobem wzmocnienia władzy politycznej lub gospodarczej i przeprowadzenia rewolucji kulturowej jest dezintegrowanie społeczeństwa. Wrogiem dla współczesnego porządku i interesów jego promotorów jest poczucie wspólnotowości, tradycja, religia i wartości z nią związane, aktywność obywatelska, autentyczna demokracja, poczucie narodowej odrębności. Za opisanymi procesami stoją potężne siły, dla których trudno znaleźć przeciwwagę. Choć każda akcja wywołuje reakcję, na razie społeczeństwo w niewielkim stopniu zdaje sobie sprawę z przedstawionych zagrożeń i nie protestuje przeciwko nim.³¹ Utożsamia je z postępem technicznym i większym komfortem życia. Miernikiem poglądów i świadomości ludzi jest aktywność społeczna i spektrum spraw, którymi zajmują się organizacje pozarządowe oraz preferencje polityczne i wyniki wyborów w poszczególnych krajach.

Pandemia może więc być katalizatorem zmiany układu sił międzynarodowych i dalszej koncentracji władzy i bogactwa, niszczenia tradycyjnych wspólnot

³⁰ Press release issued by the Registrar Chamber judgment. Not Final. *Uzun v. Germany* (application no 35623/05).

³¹ Protesty przeciwko rosnącej inwigilacji gromadzą najczęściej niewiele osób i dotyczą maksymalnie kilkunastu organizacji pozarządowych na świecie, np. *Anonymous, Electronic Frontier Foundation, Occupy Wall Street, Citizens for Tax Justice, Fight for the Future, Demand Progress*.

i wartości, ograniczania demokratycznych swobód, narzucania ujednocionej kultury, wzmocnienia państwowej władzy centralnej albo nieformalnej władzy ponadnarodowej i kształtowania się tzw. *deep state*, zbudowania znacznie sprawniejszego niż obecnie, systemu inwigilacji, podporządkowania społeczeństwa i wprowadzania autorytaryzmu, a może nawet totalitaryzmu na globalną skalę.

Bibliografia

- Ameryka na podsłuchu*, „Der Spiegel” z 2006, za: „Forum” 2006, nr 22.
- Angwin J., *Spółczesność nadzorowana*, Warszawa 2020.
- benjamin-netanyahu-suggest-to-microchip, <https://www.jpost.com> (20.04.2021)
- Brzoza R., Czy chciałbyś mieszkać w takim mieście? Miliardy dolarów na miasta pułapki, [activistpost.com](https://www.activistpost.com).(12.05.2021)
- Dick P. K., *Raport mniejszości*, Poznań 2016.
- Doherty B., *Więzień bez numeru*, „Forum” 2004, nr 1.
- Draper R., *Tysiące kamer i setki satelitów śledzą każdy nasz ruch*, „National Geographic Polska” 2020, nr 11.
- Europejskie Centrum ds. Zapobiegania i Kontroli Chorób, <https://ecdc.europa.eu/en>
- Gajewski M., Zeskanuj ci oko i tak zapłacisz za bilet lub mandat. Ten system wszedł właśnie do Polski. Mrugasz okiem i kupione. Twoje oczy będą płacić za bilety i mandaty spidersweb.pl (14.04.2021)
- COVID-19 Data Repository by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University, GitHub – CSSEGISandData/COVID-19: Novel Coronavirus (COVID-19) Cases, provided by JHU CSSE [dostęp: 10.06.20210].
- Holandia. Będą kary za... zbyt dużo gotówki przy sobie*, [https://biznes.wprost.pl/gospodarka/10369522, „De Telegraaf”](https://biznes.wprost.pl/gospodarka/10369522,„DeTelegraaf”) [dostęp: 2.02.2021].
- <https://www.jpost.com/israel-news/benjamin-netanyahu-suggests-to-microchip-kids-slammed-by-experts-627381>
- <https://www.money.pl/gospodarka/swiat-bez-gotowki-jest-coraz-blizej-polska-pojdzie-droga-chin-6471115048511105a.html> [dostęp: 8.04.2021].
- <https://www.planeta.pl/Wiadomosci/Polska/Polacy-masowo-umieraja!-Moze-byc-gorzej> [dostęp: 22.11.2020].
- Huxley A., *Nowy wspaniały świat*, Warszawa 2011.
- Jarmuła A., *Manipulacja i wywieranie wpływu na ludzi*, Wrocław 2009.
- Jimenez L. F., *Finansowa elita i globalne koncerty chcą, by Xi Jinping przejął władzę nad światem*, „El Mundo”, [Forsal.pl](https://www.forsal.pl) [dostęp: 4.02.2021].
- Klein N., *Doktryna szoku*, Warszawa 2009.
- Koronawirus statystyki na świecie – statvirus.pl
- Malinowski K., *Inwigilacja elektroniczna i bezpośrednia*, cz. II, Poznań 2017.
- Microsoft zainwestuje 1 mld USD, m.in. w Centrum danych. Puls Biznesu – [pb.pl](https://pulsbiznesu.pl)
- Mileszko T., *Pegasus – co wiemy o systemie inwigilacji absolutnej*, „Komputer – Świat”, www.komputerswiat.pl 2021
- Moll J., *Chiny chcą wybudować pierwszą elektrownię słoneczną w kosmosie*, <https://zmiany.naziami.pl/> [dostęp: 2.02.2021].

- Chińskie „sztuczne słońce” osiągnęło rekordową temperaturę. To milowy krok w energetyce, <https://www.komputerswiat.pl/aktualnosci/nauka-i-technika> [dostęp: 20.05.2021].
- Orwell G., *Rok 1984*, Warszawa 2006.
- Palka D., Stecula K., *Postęp technologiczny – dobrodziejstwo czy zagrożenie*, „Innowacje w zarządzaniu i inżynierii produkcji”, 2018, nr 1.
- Polak E., *Zacieranie granic i rozmywanie znaczeń jako jedna z tendencji współczesnych przemian cywilizacyjnych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2018, sectio K – Politologia, Vol. XXV, 1, s. 28.
- Press release issued by the Registrar Chamber judgment. Not Final. *Uzun v. Germany* (application no 35623/05) http://www.edri.org/files/cleanIT_sept2012.pdf [dostęp: 15.11.2020].
- Ratajczak M., *Świat bez gotówki jest coraz bliżej. Polska pójdzie drogą Chin?*, <https://www.money.pl/gospodarka>
- Revolucja w medycynie! Podskórny implant wykryje COVID-19?*, geekweek.pl/kp.20.11.2020 (29.02.2021) R. Caitlin, G. Dylan, *How to Forecast Outbreaks and Pandemics*, “Foreign Affairs” 2020, foreignaffairs.com
- Rosińska K., *Fake news. Geneza, istota, przeciwdziałanie*, Warszawa 2021.
- Schneier B., *Dane i Goliat*, Gliwice 2017.
- Schofield P., *Bentham: a guide for the perplexed*, London 2009.
- Scott J., *Władza*, Warszawa 2006.
- Sennett R., *Korozja charakteru. Osobiste konsekwencje pracy w nowym kapitalizmie*, Warszawa 2006.
- StateWatch, Raport „NeoConOpticon”, 2020.
- Stritmatter K., *Chiny 5.0. Jak powstaje cyfrowa dyktatura*, Warszawa 2020.
- Szpunar P., Żuk P., *Korzyści i ryzyka wprowadzenia pieniądza cyfrowego banku centralnego*, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> [dostęp: 8.06.2021]
- Szyborski ., *Obywatel na podglądzie*, „Polityka” 2003, nr 4 (25.01.2003).
- Watson P. J., – Waszyngtońskie Biuro Legislacyjne ACLU – portal Infowars [dostęp: 4.05.2021].
- Wright N., *Real Clear Science*, foreignaffairs.com, realeclearscience.com, med.stanford.edu. [dostęp: 10.05.2020]
- Xi Jinping otworzył Światowe Forum Ekonomiczne. <https://www.pch24.pl/xi-jinping-otworzyl-swiatowe-forum-ekonomiczne--2021-ma-byc-rokiem-przelomu-,81572,i.html#ixzz6kgkN-N6dl> za: weforum.org, newsabc-cbn.com, iol.co
- Zuboff S., *Wiek kapitalizmu inwigilacji*, Poznań 2020.